

ILIJA PACZEW

Uniwersytet Łódzki, Polska

ilijapachev@yahoo.com

Телесните жестове и техният контекст в съвременната българска лирика

Художествената интерпретация на човешкото тяло е в пряка връзка с определени виждания за него и обкръжението му в конкретно време. Наред с някои съхранени сходства в подхода към представянето на телесността в българската лирика от последните няколко десетилетия има и различия, обогатяване на поетиката с оглед на съвременните социокултурни процеси. Вземайки предвид тези особености на литературното развитие, нашите наблюдения са съсредоточени над творби на автори от различни поколения, защитили своето творческо присъствие¹.

Епистемологичните и аксиологическите характеристики на телесността като предмет на изразяване в съвременната българска лирика са използвани с конкретна цел: да се изясни как те са включени в художествената реализация на едни или други творчески интенции. Жестът се възприема като сигнал за желана или нежелана, потвърдена или отказана комуникация².

Принос в развитието на проблематиката за телесността е налице в редица поетически творби на Георги Борисов. С особена изразителност се отличава стихотворението *Турска баня* (2004), чийто лирически дискурс въздейства с постигнатия образ на интеретекстуалното излъчване. В ком-

¹ Освен привлечените тук текстове на Георги Борисов, Пламен Дойнов, Миглена Николчина — поради наложените издателски ограничения — не е възможно в предложената работа да се включи частта с анализирани творби от Блага Димитрова, Константин Павлов, Христо Фотев, Николай Кънчев, Борис Христов, Биньо Иванов, Кристин Димитрова, Мария Донева, Надежда Радулова, автори, които дават завършен вид на това изследване.

² В отношението между жеста и езика навлиза Beata Przymuszała, за да изясни тяхното поведение: „Gest jako mowa nie jest oczywiście sygnałem prostoty, by nie rzec zubożenia kontaktu, ale przede wszystkim oznaką potrzeby jego nawiązania”. B. Przymuszała, *Szukanie dotyku. Problematyka ciała w polskiej poezji współczesnej*, Kraków 2006, s. 357.

позиционно отношение текстът се характеризира с подчертана лаконичност на емоционалния строй, проследяващ бита на човека в неговите конотации, които преодоляват непосредствено изразеното, за да потърсят нови означения за телесното.

Отмалели от пот,
 свлекли цялата кал на живота,
 като в купел дълбок
 те през парата светеха кротко.
 И си мислеха как
 през геената огнена скитат,
 а от адския мрак
 като гълъби бели излитат...

Фигуралност, пластичност и контраст на цветовете в лирическия образ на битовата ситуация. Всекидневното е съизмерено с генериращите красота женски тела. Тяхното послание потвърждава живописността в контекста на физическото и на библейското (геената). Свързването на различни по своя характер образни сегменти — на човешкото присъствие и на материалното като интериор, създават картина на света, в която елементите на божественото са неразделна част от хармонията на земния живот, за да ни убедят в неговата реалност. Плътга е укротена, защото мисълта за близостта с пречистващата духовност освобождава и окрилява. Въображаемата представа в развързката е натоварена с подчертаната условност на нейния поетически изказ. Езикът на желанието обхваща неограничените пространства на духа, устремен към волност. Увоените образни значения на предметното, фикцията, телесното извеждат неподозирани пулсации на бита като потвърждение за неговата естественост и необходимост. Не може да не се почувства близостта в тематичното изразяване при Г. Борисов и картината *Турска баня* от художника Жан Огюст Доминик Енгър, която е нарисувал през 1862 година. Непрекъсващото общуване между две изкуства, в които телесността е източник на въздействащи художествени открития за света на човека.

Различията в поетиката на българските постмодернисти в художествената интерпретация на телесната проблематика са потвърдени от поетическото творчество на Пламен Дойнов. Той принадлежи към авторите, преодолели табуто за тялото³. В негова книга *Висящите градини на България. Разговори, слова, речи, дневник* (1997) и третата ѝ част *Записки по тялото (любовен дневник върху записките на Р.С., нещастния ми съотечественик)* се наблюдават редица творби, ориентирани към телесността или към нейните образни конотации. Дори в паратекстуално отношение заглавията на текстовете свидетелстват за целенасочения избор на своя автор. Тук са включени стихотворенията *Зърната, Лицето, Скулите, Ухото, Езикът, Гръклянът, Очите, Небето, Устните*.

³ Виж за категорията табуизирано тяло при В. Przymuszała, *op. cit.*, с. 29.

Творбите на П. Дойнов извеждат *sacrum* и *profanum* в тяхното ново измерение, което е подчинено на постмодернистичното виждане за междуличностните отношения и най-вече за зоните на телесността, които изкушават със своите контексти. Посочената особеност има своята художествена конкретизация в стихотворението *Езикът* (1997):

На устната почива си езикът.
И тялото му, рохкаво от влага,
настръхва в трескавата си самотност.
Езикът на момичето пониква
от глината на устните и ляга
пред зъбите като кристална котва.

Реалното тяло се появява в различни ситуации, за да утвърди своя нов статут в литературния дискурс. Смъртта и гледната точка към тялото, както и безжизненото тяло са често появяващи се образи в творбите на Дойнов. Това е така, защото авторът е привлечен от тайнството на живота и смъртта, а граничните състояния на личността са наситени от нагледната представа за края. Наред с необятните пространства на познанието съществува и стихията на унищожението, на тленното и на преобразените лица на мъртвите като книга за кръговрата, четена от живите. Преминаване от едно състояние в друго, деструктивното извеждане на тялото и неговите конотации в една демитологизирана, нереално съгъстена картина на света в неговите най-чувствителни точки на съприкосновение с духовното.

Поетическият език изгражда сюрреалистична образност, за да усилва деформацията на явления от живота. Подчертаната съгъстеност на образноемоционалното общуване със света е върху основата на алегоричното, гротесковото, фантастичното. Това обяснява появата на игра със словото, генериране на телесното слово и неговата употреба в изграждането на мистификационен стил. Впрочем Пл. Дойнов така нарича своето трикнижие *Мистификации* или по-оправдано постмистификации заради контекста, в който те се раждат като реакция на времето, сливайки противоположни явления в образен дискурс с разнородна лирическа тоналност. Привличат се конвенциите на съществуващи жанрове, за да се изрази необичайното разместване на социални, политически, културни доктрини.

Абсурдът и парадоксът, необичайният ракурс към обикновените неща от живота, провокираната игра с каноните за поетичност и тяхното участие в срещата на старото и новото в изкуството, преодоляване на антагонистични морални възгледи. Зад всичко това прозира ангажираността на Дойнов за художественото преосмислане на телесността в нейните променящи се координати на времето и хората, които го творят. Поетическият свят на автора преминава през лабиринта на търсещото познание за тялото, за да го реабилитира в разнообразните негови състояния, жестове — физически и морални — от позицията на постмодернистичната поетика в обновени социокултурни контексти.

Друг художествен подход избира поетесата Миглена Николчина, ориентирана към феминистичната теория. Авторката не е първата, която открива еротичното и сексуалното тяло като художествен обект, но в нейния творчески дискурс е налице прекриване на конвенциите в интимната лирика. Образните конотации на тялото — ръка, глава, гърди, очи — навлизат в поетическия текст като детайли, изградени върху принципа на *pars pro toto*. Към тях М. Николчина добавя и гениталиите в духа на освободеното постмодернистично поетическо говорене. Неговата естетика, както е известно, не отказва нито един източник на образност, за да постигне желана сугестивна реакция. В стихотворението *Осемнайсет сантиметра* (1998) жестовете на мъжа и жената са разпознаваеми, защото са знаци на интимния дискурс; двамата, привлечени от физическото си присъствие в отблъскващия интериор на хотелската стая.

Апликацията с въведената теоретическа парадигма на френския философ Жак Лакан артикулира негови основни идеи, свеждайки любовното чувство до анатомични подробности. Тялото е един от езиците на безсъзнателното, изразено чрез фалоса⁴. Комплексите на половете, стереотипите на мъжкото и женско начало очертават рамката на композицията в текста. Експонирането на човешкото тяло чрез неговото синекдотично полагане в темата на стихотворението е съпроводено от демаскиране на предметената човешка физичност, в която няма скрити зони. Паднало е табуто — големината на мъжкия орган е приет като наличност в духа на психоаналитичната критика. Ето защо творбата на М. Николчина е своеобразно литературно проблематизиране на научни постулати, осмислящи соматичната тема в нейната конкретност, но със средствата и възможностите на литературата.

Не е трудно да се установи, че представителите на съвременната българска лирика се интересуват от анатомията на тялото. Художествените резултати в това литературно пространство не са във вида, който, например, предлага Тадеуш Ружевич в епатажния цикъл стихотворения *Regio* (1969). Тук четенето на творбите е улеснено от приложения медицински речник към тях като надежден паратекстуален елемент.

Тялото изразява *aza*, подменя или трансформира своя *az*. То е представено в неговата сексуална първичност, без пуритански ограничения. Дали няма лъжлива игра с фалосоцентризма в творбата на Николчина. Текстът може да се приеме и като метатекст — налице е илюстрация на лаканската парадигма. Това, което четем за тялото е само език. Двете тела, общуват помежду си чрез инвентара на физическото привличане⁵. Контактът е сведен до соматичните реакции. Любовната игра е застъпена от епатажната репли-

⁴ Виж А. Leder, *Psychoanaliza: cielesność fantazmatyczna*, [w]: *Ucieleśnienia. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki*, praca zbiorowa pod redakcją A. Wiczorkiewicz i J. Bator, Warszawa 2007, с. 71.

⁵ В същността на Лакановата езикова парадигма въвежда Зофия Митосек чрез анализа на безсъзнателното и езика в психоаналитичната доктрина: „Podstawowym założeniem

ка: *осемнайсет сантиметра*. Шокиращо откритие в поетически текст, но не е единствено по рода си в българската литература. Всеки художествен код, а такъв е всеки образ, следва обаче да се оценява в съответстващия му културен контекст, което се отнася и за посочените вече провокиращи факти. Сексуалното тяло и неговата власт като биологическа даденост е генератор на различни художествени значения в литературата и то не от днес.

Никой друг подтик не действа така мобилизиращо в интимния дискурс, както пожелаването на другия чрез очите, докосването, слуха и обонянието⁶. Не е без значение фактът, че поглеждането и изговарянето са част от подготовката за контакта, осъществен между лицата чрез жеста на тялото:

В първия момент тя не го чува
Осемнайсет сантиметра повтаря той
тя го издърпва към себе си
за да дочуе
още по-издълбоко.

Така представена лирическата ситуация е носител на информация, която не подлежи на съмнение, тъй като е продукт на различни гласове, сред които не се откроява авторовото аз. Очевидно лаканската теза тук прозира в подхода към езиковия изказ, с които се назовават редица стереотипи на съвременния човек. Тяхно съдържание става и мъжкият комплекс за големината на половия орган. Значението на този факт е литературно изразен от Миглена Николчина в паратекста. За несъмненото семантично и жанрообразуващо участие на заглавието като част от творбата е писано достатъчно, за да не отминем неговия сугестивен характер. В случая то насочва към обсебения от нагона герой, подчертава източника на импулсите на сексуалното начало. Очевидно тук за авторката мъжкото тяло е статично:

Насред мизерната хотелска стая той стои
гол и изправен отвсякъде
тялото му зачерква грохота на булеварда залеза в
отсрещните прозорци.

Всъщност пояснението за резултата от присъствието на тялото е поднесено като оценка на лирическия субект, т.е. не е действие, а метафоричен образ на лирическата ситуация (*тялото му зачерква*). Вниманието към езиковия израз потвърждава експонирането на Лакановите идеи за участието на тялото в акта. Изборът да се покаже конкретна част от мъжкото тяло — отново се появява в стиха тезисът на френския психоаналитик за първенството

Lacana jest myśl, że mowa przedstawia i strukturalizuje pragnienie”. Виж Z. Mitosek, *Teorie badań literackich*, Warszawa 2004, с. 199.

⁶ Виж за художествената функция на описанието на погледа в поетическия текст R. Cieślak, *Pragnienie innego. Język pożądania we współczesnej poezji polskiej*, [w:] *Ciało. Pleć. Literatura. Prace ofiarowane Profesorowi Germanowi Ritzowi w pięćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2001, с. 422–423.

на фалоса, както и мотивът за кастрацията⁷. Все в този порядък следва да оценим женското желание да притежава това, от което нежният пол е лишен по силата на своята физиология. В текста на Николчина е внесен този стремеж към противоположния пол чрез езика на тялото. Подсъзнателното насочва към постановката за отсъстващото в интимния свят и неговата компенсация чрез акта:

от означаващото на метр Лакан
и неговите липси
дето мъжът не позволява да бъде пожелан освен
под оправданието на завистта

Властта на мъжкото начало е обременена със страха за фалоса в посока не само на фройдиските трактовки, а и като психо-медицинска патология в живота.

Не подлежи на съмнение фактът, че текстът *Осемнайсет сантиметра* не се отнася единствено до големината на мъжкия орган, не е пример и от статистическо медицинско проучване. Налице са асоциации, подчертаващи освен непосредствено означаващото и онова, което е означено. Неговият смисъл е изведен чрез играта с жанровата конвенция. Усъмнявайки се в необходимостта от възхвала на мъжкото начало, лирическият субект внушава да приемем природата като най-естественото оправдание за съществуването му. Не е трудно да се долови в така откроената поанта, нелишена от ироничен подтекст, феминистичен апостроф към психоаналитичното четене:

sancta simplicitas любовта в мъжки род
предлага ѝ я откъдето си пожелае
до последния сантиметър

Творбата е отворена и към друг смисъл, тъй като в нея се срещат опасенията, страховете, комплексите на личността, която, обременена от социалната си роля, лута се в лабиринта на сексуалността и по силата на тези различни пространства прави своя морален избор. Със своята мериторичност безспорно текстът проблематизира постмодернистичния дебат за телесността в българската литература.

Към него се включва Р. Ликова, за да обобщи как телесното и езиковото стават взаимозаменяеми в стихотворенията на Николчина⁸. Тази оценка по-скоро свидетелства за една привидност на двете равнища отколкото за тяхната тъждественост, която е невъзможна поради особеностите на лирическият дискурс. Не във всички текстове на поетесата могат да се открият препокривания на тяло и език, тъй като те носят разнообразни послания.

⁷ Виж за фалическата функция при Лакан в изследването на P. Dybel, *Zagadka „drugiej płci”*. *Spory wokół różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie*, Kraków 2006, с. 248–253.

⁸ Р. Ликова, *Литературни търсения през 90-те години. Проблеми на постмодернизма*, София 2001, с. 317.

В едни от тях изпъква образната сугестия, която се гради със средствата на соматичните жестове в различни контексти. Такъв характер има творческата реализация в *Училище за правопис* (1998), *Притурката на брака* (1998), *L'amour au féminin* (1998), *Осемнайсет сантиметра*, *Семейотике* (1998). Други творби — *Твърдение на обратното* (1998), *Леко писане* (1998) и *Камъчета* (1998) — извеждат поетическата игра на словото като водещ импулс в тяхната структура.

В избора на една или друга художествена парадигма е възможно да се потърси отговор не само за авторовите предпочитания, а и за нещо по-същностно — изявената ориентация към антропологичното осмислане на тялото и съответстващите му контексти, на формираща се поетика с насоченост към основни категории в съвременната хуманитаристика. Интенцията на така предприетата интерпретация на текстовете не само оправдава своите цели, а добавя и информация за творческите експерименти със словото както на Миглена Николчина, така и на останалите автори, изразяващи една или друга насока в постмодерната българска лирика.

Художествените търсения в пространството на съвременния лирически дискурс, както се убеждаваме, обогатяват не само в тематично отношение съществуващата литературна доктрина. Физическото присъствие на субекта е найчесто предмет на неподозирани творчески интерпретации, видени найчесто от позициите на постмодернистичната поетика, чиито постижения установяваме в предложените дотук наблюдения. Ето защо, дори без да се навлиза в историко-философските граници на онтологичния статус на тялото, е възможно да се убедим не само колко забележимо място има като генератор на художествени значения в съвременната българска лирика, но и да установим неговите социални, културни и морални контексти, в които се потвърждава литературното развитие.

Contexts of bodily gestures in the contemporary Bulgarian lyric poetry

Summary

Bulgarian Literature in its development does not avoid issues of the body. This work is devoted only one aspect, taking into account the participation of bodily gestures in the poetics of lyrical pieces. For this purpose various gestures are quoted and analysed in different thematic areas, allowing to include social-cultural transformations and the transformation of the literary paradigm. The linguistic expression of the corporeality in poems by authors recognised as famous representatives of the Bulgarian lyric poetry facilitates the dialogue with contemporary reality.

Keywords: contemporary Bulgarian poetry, corporeality, transformation of the literary paradigm.